

Kauko Pietilä

Eri teorioiden erilaiset yhteiskunnat

Uudemman tutkimuksen ensimmäinen periodi

Suomalainen tiedotustutkimus sai uuden alun 1960-luvun puolivälin tienoilla, vähän sen jälkeen. Alkua seurasi suunnilleen kymmenvuotiskausi, jota - niin väitän ryhtymättä todistelemaan - hallitsi, ei ehkä yksinvaltaisesti, mutta hallitsi kuitenkin tietty paradigmaattinen ajattelutapa, niin teoreettisesti kuin käytännöllisestikin erityinen suuntaus. Millainen?

Paradigman ohjelman selkeimpiä kirjauksia lienee Ahmavaaran **Informaatio**-teos, jonka esipuheessa vuodelta 1969 kirjoittaja sanoo muun ohessa seuraavaa:

"On ilmeistä, että älyllisen toiminnan, luovan ja kriittisen tiedostamisen merkitys yhteiskunnassa tulee kasvamaan sitä mukaa mitä pitemmälle kohti automaation yhteiskuntaa ehdimme. On jopa välttämätöntä luoda edellytykset yhä

lisääntyvälle älyllisen toiminnan ohjautuvuudelle ja yhteiskunnan itsekritiikille: vain näin voidaan monet kielteiset seuraamukset pitää kurissa.

Tämän kehityksen tuloksena on informaation käsite nousemassa erääksi keskeisistä **yhteiskunnallisista käsitteistä**. Jo nykyisin puhutaan paljon informaatiosta: yhteiskunnallisena käsitteenä se on uutuus, jonka sisältöä ei vielä suoraan nähdä." (Ahmavaara 1969, 6. Korostus KP).

Ahmavaara ei siis puhu informaatiosta missä hyvänsä mielessä, vaan hän haluaa puhua siitä yhteiskunnallisena käsitteenä. Puhe ei kuitenkaan tarkoita, että ohjelman teoreettisena tavoitteena olisi ollut informaation käsitteen **yhteiskuntatieteellinen** artikulaatio. Ahmavaaran kirjan alaotsikon mukaan (Informatiivisen joukkotiedotuksen loogiset perusteet) oli ohjelmassa teoreettisessa mielessä kysymys informaation käsitteen **loogisesta** erittelystä.

Tieteenä, teoreettisessa mielessä ei suuntaus alun alkaenkaan siis ollut yhteiskuntatiedettä. Informaation käsitteen yhteiskunnallisuus tarkoitti, että informaation loogisen käsitteen avulla haluttiin ja voitiin tarkastella sellaista yhteiskunnallista käytäntöä kuin joukkoviestintä - eikä vain tarkastella sitä, vaan myös **käytännössä ohjata**. Itse asiassa ohjelmaan sisältyi ajatus, että itse yhteiskuntaa voitiin ohjata informaation käsitteen avulla. - Niinpä teoreettisen ohjelman pohjalta kehitettiin kuuluisa **informatiivinen ohjelmapolitiikka** sellaiseksi käytännön ohjenuoraksi, jota Yleisradion ohjelmatoiminnan piti noudattaa. Informatiivinen ohjelmapolitiikka tavoitteli lyhyellä tähtämellä yhteiskunnan informaatio- eli tiedonmuodostusprosessien, pitemmällä tähtämellä koko yhteiskunnan **informaatiologista ohjausta**, ja tämä näkyy selkeästi ainakin Ahmavaaran tuolloisista ajatuksista:

"Informatiivisen yleisradiotoiminnan tärkeimmäksi tavoitteeksi on ... asetettu kansalaisten älyllinen aktivointi. Älyllinen aktivointi on edelleen määritelty sellaisen informaation tarjonnaksi, joka muuttaa kansalaisten keskuudessa vallitsevia keskimääräisiä uskomuksia entistä todellisuuspohjaisemmiksi. ... on yleisradiotoiminnan päätehtäväksi siten määritelty ajatushegemonian muuttaminen entistä todellisuuspohjaisemmaksi." (Ahmavaara, 135.)

Informatiivinen ohjaus tarkoitti siis yhteiskunnan väestön tietoisuuden ja toiminnan ohjausta säätelemällä yleisen edun eli todellisuuspohjaisuuden nimissä sen vastaanottamien tietovirtojen informaatio-sisältöä. Ahmavaara itse formuloi yleisen edun nimessä esimerkiksi uutisarvon kriteereitä (s. 116-125), joita informatiivisen ohjelmapolitiikan airut Yleisradio sittemmin koetti uutistoiminnassaan noudattaa

(ainakin laatimalla varsin käytännöllisiä ohjeita uutistoiminnan kriteereiksi, ks. Uutistoiminnan PTS-mietintö, 1970). - Yhteiskunnan informatiivisen ohjauksen ajatus edellyttää yhtäältä ohjauksen aivokeskusta, toisaalta ohjattavien sellaisinaan järjettömiä massoja. Aivokeskus esittää vaatimuksen oman järjellisyytensä ulottamisesta koko muuhun väestöön, jossa vastaavaa järjellisyyttä ei ole.

Toinen periodi

Uudemman tutkimuksen ensimmäisen periodin paradigma alkoi horjua viimeistään 1980-luvulle tultaessa. Jos kauden komea aloitus oli Ahmavaaran **Informaatio**-teos (1969), niin sen väsyneenä päätöksenä voidaan pitää Hemánuksen ja Tervosen **Objektiivinen joukkotiedotus** -kirjaa (1980).

Ensimmäisen periodin perussuuntaus tarkasteli joukkoviestintää yhteiskunnallisten tehtävien ja funktioiden näkökulmasta, juuri niin kuin Ahmavaara: "Informatiivisen yleisradiotoiminnan tavoitteeksi on ... asetettu kansalaisten älyllinen aktivointi" ja "ajatushegemonian muuttaminen". Näin suuntaus tavoitteli yhteiskunnan tietoista ja järjellistä ohjausta yleisen edun nimessä ja informatiivisin välinein. Suuntaus oli - vaikei se omalta teoreettiselta rakenteeltaan yhteiskuntatiedettä ollutkaan - perin yhteiskunnallinen: viestintää katsottiin yhteiskunnan jättiläissubjektin silmin.

Kuulee usein väitettävän, että viestinnän tutkimus olisi sittemmin hajaantunut moniin paradigmaattisiin suuntiin, että tutkimukselle olisi nyttemmin laimallista lähestymistapojen moneus ja yhden hallitsevan suuntauksen puuttuminen. En ole samaa mieltä. Väitän

(en tosin koeta todistella perusteellisesti), että vanha hallitseva näkökulma on korvautunut uudella, ei monella rinnakkaisella; että on selvää yhtenäisyyttä nykyisessäkin monenkirjavassa viestintätutkimuksessa (ei kuitenkaan minkään suunnan absoluuttista yksinvaltaa). - Uusi suuntaus lähestyy asiaa tietenkin toisin kuin vanha. Yhteiskunnasta se ei erityisempiä piittaa. Joukkoviestintää se katsoo yksilön silmin. Siinä missä ensimmäisen periodin valtavirtaus tavoitteli yhteiskunnallisten prosessien tietoisuutta ja järjestäytynyttä hallintaa tai ohjausta informatiivisin välinein - ja oli tietystä mielessä siis **socialistinen** projekti - tavoittelee uudempi suuntaus yhteiskunnallisten prosessien ohjauksen vastakohtana sitä, että yksilöt voisivat ohjata järjestäytynyttä omia **yksilöllisiä** elämänprosessejaan omien tavoitteitensa ja pyrkimystensä mukaisesti.

Saamme kahden paradigman eron näkyviin ehkä selvimmin niin, että asetamme rinnakkain niiden käsitykset siitä, mitä viestintä oikeastaan on. - Informatiivisen ohjelmapolitiikan arkkitehdit (joihin kuului siis muiden ohella keskeisenä teoreetikkona Ahmavaara) luonnehtivat viestintää ja joukkoviestintää seuraavasti:

"Tiedottaminen - viestintä, kommunikaatio - on sitä, että yksilö sanoo jotakin jollekin toiselle yksilölle. Se on ymmärtämistä ja ymmärretyksi tulemista. ... Joukkotiedotus - massakommunikaatio - puolestaan on tiedotustapahtuman erikoistapaus: se edellyttää, että sanoman vastaanottaa samanaikaisesti useampi kuin yksi ihminen." (Stormbomin toimittama **Yleisradion suunta** -kirja vuodelta 1969, 11-12.)

Samassa yhteydessä arkkitehdit vielä painottavat, että tiedottaminen "on **ajatusten eli erilaisten merkitysten siirtämistä ihmiseltä**

toiselle" (korostus KP).

Vastapainoksi sitten uudemman suuntauksen edustajan, Ismo Silvon luonnehdinta samoille asioille:

"Televisio-ohjelma tekstuaalisena ilmaisuna (tai pikemminkin jonkinlaisena monitahoisena ilmausavaruutena) ei voi kantaa merkityksiä ..." (Silvo 1984, 7-8. Korostus KP. Uuden koulun kärkikaartia on tietenkin myös Steinbock, esim. 1983; ehkä sen Ahmavaaraa vastaava teoreettinen keskushahmo on ollut Ilkka Heiskanen.)

Uudelle suunnalle viestintä **ei ole** ymmärtämistä ja ymmärretyksi tulemista; se **ei ole** ajatusten eli merkitysten siirtämistä ihmiseltä toiselle. Se on tekstuaalisia ilmaisuja, joiden merkityksen jokainen niiden kanssa tekemisiin joutuva tuottaa itse ja itselleen; viestintä on prosessi, jossa ihmiset sulkeutuvat itseensä. Kun edellinen suuntaus sanoo, että joukkoviestintä on merkitysten siirtämistä ihmiseltä toiselle, ja kun jälkimmäinen suuntaus sanoo, ettei joukkoviestintä yksinkertaisesti voi siirtää valmiita merkityksiä yhdestä tajunnasta toiseen, puhuvat ne kumpikin faktuaalisuuden kielellä. Tosiasiassa on kumpikin suuntaus vahvasti normatiivinen: vanhemman käsityksen mukaan joukkoviestinnän **pitää** välittää tietynlaisia merkityksiä, uudemman mukaan se **ei saa** välittää minkäänlaisia merkityksiä, vaan sen **pitää** olla tekstuaalista ilmaisua.

Minkälainen yhteiskunta missäkin teoriassa?

Vanhempi suuntaus, ahmavaaralainen tiedotusoppi tavoitteli siis (ja esimerkiksi Ahmavaara tavoittelee vieläkin) yhteiskunnan tietoista ja järjestäytynyttä hallintaa ja ohjausta kehittämällä loogisesta informaatiokäsitteestä yhteiskunnallisia käytän-

töjä, joilla valloitetaan yhteiskunnan ajatushegemonia ja muutetaan se (aikaisempaan verraten) todellisuuspohjaiseksi. Se merkitsee - paradoksaalisesti ajatellen Ahmavaaraa - yhteiskunnan informaatio-toimintojen (esimerkiksi Yleisradion tapaisten laitosten) kehittämistä Totuuden Ministeriöiden kaltaisiksi ideologisiksi mahdeiksi. Yhteiskuntaa kehitetään järjelliseksi yksilöllisten elämänkohtaloiden ei-järjellisyden hinnalla.

Entä sitten uudempi suuntaus? Sille viestintä on sellaista, ettei merkityksien välittäminen ole mahdollista/sallittua. Ei tavoitella = ei saa tavoitella yhteiskunnallista ajatushegemoniaa. Yksilöiden tietoisuudet kieltäytyvät yhtymästä kollektiiviseksi. Ihmisten välisinä siteinä ovat merkit tekstuaalisten ilmaisujen mielessä, siis esineinä. Merkitys syntyy yksilöllisessä tulokinnassa, jossa ihminen suuntautuu itsestään käsin - ei toisiin ihmisiin, vaan takaisin itseensä! Merkitys - ja jos merkitys on järjellistä, niin järjellisyys - on yksilöllistä, ei ihmisten välistä eikä monille yhteistä. Saadaan yhteiskunnallistuminen, jota luonnehtii ihmisten yksityinen järjellisyys ja yhteiskunnan järjettömyys, sillä järjellinen merkityksen mielessä ei ole ihmisten välistä ja yhteistä. Siis samaan tapaan kuin kapitalismissa Engelsin mukaan:

"Ristiriita yhteiskunnallisen tuotannon ja kapitalistisen omistuksen välillä esiintyy nyt yksityisessä tehtaassa tavattavan tuotannon järjestyksen ja koko yhteiskunnassa vallitsevan tuotannon anarkian välisenä vastakohtana." (Engels 1970, 77.).

Näin siis suomalaisen tiedotustutkimuksen uudemman historian kahden vuosikymmenen suurvirtaukset asettuvat implisiittisinä yhteiskuntaoppeina: Yksi suuntaus uhraa

yksityisen järjellisyuden saadakseen yhteiskuntaan järkeä. Toinen suuntaus panee mieluummin yhteiskunnan järjettömäksi pelastaakseen edes yksilön järjellisyden.

Onko aina oltava puoleksi järjetön?

Suomalainen viestinnän tutkimus on tuottanut spontaanisti sosiologiassa liiankin tutun jäsenyyden, jonka mukaan "sosiologialle on vain yksi todella keskeinen ongelma, ja se koskee yksilön ja yhteiskunnan välistä suhdetta" (Israel 1987, 46). Niin kauan kuin pysymme tässä jäsenyydessä, olemme puoleksi järjellisiä, puoleksi järjettömiä. Miten tällaiseen umpikujaan tullaan - ja miten sieltä ennen kaikkea päästään pois?

Tiedotustutkimukselle näyttää olleen (ja olevan) ominaista tavaton viehtymys **merkitykseen** (aikaisemmin siitä puhuttiin enemmän sisällön nimellä). Jos Ahmavaaralla oli vuonna 1969 syytä valittaa, että "tiedotusopin tutkijoiden mielenkiinto näyttää paljon enemmän suuntautuneen keinoihin, joilla viesti saadaan perille kuin itse viestin sisältämään informaatioon" (Informaatio-kirjan esipuhe), niin sittemmin ei tällaisiin valituksiin ole ollut erityisempää aihetta. Jos kysytte viestinnän tutkijalta, **mikä** oikeastaan on viestinnässä pihvi, viittaa vastaus melkoisella varmuudella juuri sisältöön/merkitykseen/vastaavaan käsitteeseen (asiaa sanotaan yleensä sisällöksi, kun se lokalisoidaan sanomaan; merkitykseksi, kun se lokalisoidaan lähettäjän tai vastaanottajan päähän). Viestinnässä on **varsinaisesti kysymys** sisällöstä/merkityksestä. - Jos sitten katsomme viestinnän prosessia esimerkiksi vastaanottajan kannalta, näyttää olevan kaksi

mahdollisuutta: joko (1) merkitys on viestissä sisältönä ja voit sen vain ottaa (tai sitten olla yksin ja yksinäisyydessäsi järjetön) tai (2) merkitys on vastaanottajan yksityisessä tulkinnassa (jolloin ihmisten välisessä aineksessa, merkissä tai tekstuaalisessa ilmaisussa ei ole merkityksellistä järjestäisyyttä, ja yhteisöllinen on järjetöntä).

Juuri sisällön ja merkityksen käsitteisiin pohjautuva konstruointi johtaa lopulta yhteiskunta kontra yksilö -jäsenyyteen ja ainaiseen puolijärjellisyteen ja -järjettömyyteen. Merkityksen käsite näet pakottaa etsimään sen subjektia. Jos subjektiksi saadaan viestinnän koneisto, ollaan ahmavaaralaisessa kollektivismissa; jos yksilö (olipa se sitten viestinnän tuottaja tai kuluttaja), ollaan semiologisessa individualismissa.

Keskeinen kysymys tietenkin on: Mistä viestinnässä on perimmältään kysymys? Välttääksemme yhteiskuntatieteellisesti vain puolijärjellisen jäsenyyden yksilö kontra yhteiskunta meidän on vältettävä jäsentämistä viestintää tietoisuusdiskurssisten sisällön ja merkityksen käsittein. - Ehdotukseni on, että tarkastelisimme viestintää ei merkitystä vaan **kanssakäymistä** koskevin käsittein; sillä kanssakäymistähän toki institutionalisoiduinkin joukkoviestintä on: ei mitään muuta kuin että joku sanoo tai kirjoittaa tai piirtää tai esittää kuvana jne. jotakin jollekin toiselle. Vaikeudet eivät tietenkään ole ihan vähäisiä. Emme ainakaan heti osaa sanoa, mitkä olisivat asianmukaiset kanssakäymisen käsitteet. Merkityksiä osaamme ehkä lukea viesteistä; mutta meidän pitäisi tunnistaa empiirisesti viesteistä myös niiden **sosiaalinen** ja **yhteiskunnallinen** aines. Mitä ne ovat?

Mutta periaatteessa kyllä pitäisi

viestinnän täysjärjellisen sosiologian olla mahdollista - täysjärjellisen siis siinä mielessä, ettei siihen nojautuvassa esimerkiksi joukkoviestintää koskevassa normatiivisessa puheessa (Miten joukkoviestintä on järjestettävä?) tarvitse olettaa jotakin kertakaikkisen irrationaalisuuden aluetta.

Kirjallisuus

- AHMAVAARA, Y. Informaatio. Informatiivisen joukkotiedotuksen loogiset perusteet. Helsinki, Weilin + Göös, 1969.
- ENGELS, F. Sosialismin kehitys utopiasta tieteeksi. Helsinki, Kansankulttuuri, 1970.
- ISRAEL, J. Individualism-kollektivism som samhälleligt problem. Sociologisk Forskning, 24(2), 1987, 44-57.
- HEMÁNUS, P. & TERVONEN, I. Objektiiäinen joukkotiedotus. Helsinki, Otava, 1980.
- PTS. Uutistoiminnan PTS-mietintö. Oy Yleisradio Ab, 19.2.1970.
- SILVO, I. Vaikuttamisen vaikeus - televisio-ohjelmien reduktiivisen luunnan mahdollisuus. Esitelmä Tiedotustutkimuksen päivillä 23.-24.11.1984 Turun yliopistossa.
- STEINBOCK, D. Televisio ja psyyke. Televisio, illusionismi ja anti-illusionismi. Helsinki, Weilin + Göös, 1983.
- STORMBOM, N-B. (toim.). Yleisradion suunta. Ohjelmatoiminta. Helsinki, Weilin + Göös, 1968.